

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 130.3

СТАВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ДО ІДЕОЛОГІЇ ТА ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ (20–30-ті роки ХХ ст.)

Ярослав Білас

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-41-47*

Митрополит А.Шептицький – визначна особистість в історії церковно-релігійного та суспільно-політичного життя України. Він здобув великий авторитет серед українського населення Галичини завдяки чіткій громадянській позиції та активній пастирській, меценатській і культурно-просвітницькій діяльності. Самовідданою працею на ниві національного та духовного відродження він намагався зміцнити українство в Галичині не тільки духовно, а й культурно та економічно. У пастирській та культурно-просвітницькій діяльності владика Андрей не міг стояти осторонь суспільно-політичних подій 20–30-х років у Західній Україні, які характеризувалися посиленням національно-визвольного руху, активізацією боротьби українців краю за свої політичні та соціально-економічні права, здобуття державної незалежності.

Митрополит боляче переживав руйнівні наслідки воєнних дій, політичний розбрат в українському суспільстві. Причину такого сумного стану справ він вбачав у поведінці “тих, що більше дбали о свою наживу, чим о добро народу, що не уміли для загального добра пожертвувати власну користь” [1, с.454]. Приєднання території Східної Галичини до складу Польщі у вересні 1921 р. загостило і без того непроті польсько-українські стосунки, посилюючи конфронтацію у суспільстві. А.Шептицький намагався протестувати проти антиукраїнської політики польських властей. У “Зверненні до всього культурного світу”, він рішуче осудив антиукраїнську політику польських властей щодо українського народу, висловлював сподівання, що міжнародна спільнота не дозволить, щоб на її очах відбувалася “страшна екстермінаційна акція польських властей проти українського народу в Східній Галичині” [2, с.33].

Не були сприятливими для вирішення українських проблем і зовнішньополітичні обставини. Ще в середині 1922 р. польське посольство у Ватикані обгрунтувало безперспективність проникнення католицизму на

слов'янський Схід за допомогою Греко-католицької церкви. Це привело до зміни курсу політики папи Пія XI щодо східногалицького питання і до фактичної відмови від подальшої підтримки Андрея Шептицького та уряду ЗУНР. Цей чинник, хоч і не був вирішальним, все-таки значною мірою вплинув на подальший розвиток подій.

Митрополит Андрей осудив рішення послів Антанти в Парижі, яке остаточно визнало суверенітет Польщі над Східною Галичиною, назвав його "поверхневим миром". Після фактичної політичної поразки українського національного руху глава УГКЦ продовжував плідно працювати над проблемою єдності й солідарності українців, справою відновлення державної незалежності. Він закликав до поновлення політичних прав українців краю, до наполегливої та активної національної праці.

Початок рішучого опору українців польському окупаційному режиму припадає на 1923 р. Зрозуміло, що у такій боротьбі за незалежність завжди вагоме місце посідає інтелігенція та церква. Це дуже добре розуміли польські урядовці. Тому особливу їхню стурбованість викликала зарубіжна поїздка А.Шептицького (1923), його виступи на користь справедливого вирішення західноукраїнської проблеми, зустрічі з діаспорою та керівниками держав Європи та Америки. Після повернення з-за кордону у серпні 1923 р. главі УГКЦ був заборонений виїзд до Львова. Його перевезли у Познань, де ізолювали й упродовж місяця піддавали жорсткому моральному тиску.

Особлива увага властей була зосереджена на реалізації програми "винародовлення" (денаціоналізації) українства, особливо молодого покоління. Було обмежено права студентів-українців, умови навчання поставлено в безпосередню залежність від проявів лояльності до польських властей. Загалом реалії польського панування в Східній Галичині на початку 20-х років сприяли створенню умов для продовження боротьби українських національних сил за автономію чи часткове політичне усамостворення краю.

Після війни українське політичне життя було представлене чотирма партіями – трудовою, радикальною, соціал-демократичною і християнсько-суспільною. Їхній об'єднавчий з'їзд 11 липня 1925 р. проголосив створення нової політичної інституції – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Це політичне утворення стало головним репрезентантом національних інтересів українців. Воно функціонувало на легальних засадах і використовувало у своїй діяльності винятково парламентські методи боротьби.

Митрополит Андрей Шептицький прихильно поставився до УНДО, закликав співвітчизників підтримати національні сили на парламентських виборах 1928 р. Від участі у цих виборах, зазначав він, "залежить у великій мірі ... моральне й матеріальне добро", адже "кожен знає, як багато може громада терпіти, коли в громадській раді засідають невідповідні люди, або що гірше, вороги церкви і народу" [1, с.460].

На виборах УНДО досягла значних успіхів. Партія у програмних документах та політичній діяльності обстоювала конституційно-парламентський лад і демократичні свободи, націоналізацію великої промисловості, проведення аграрної реформи, захищала права греко-католицької та православної церков тощо. Саме таку помірковану патріотичну позицію заохочував та в цілому підтримував Митрополит Андрей Шептицький.

У цілому діяльність УНДО сприяла створенню на західноукраїнських землях таких політичних умов, які, наскільки це було можливим, забезпечували українському народові змогу духовного, національно-культурного та соціально-економічного розвитку, сприяли консолідації патріотичних сил. Це була найвпливовіша українська політична партія, організація “політичного істеблішменту” на Західній Україні. Її керівництво та рядові члени завжди намагалися узгоджувати засади своєї політичної діяльності з основами моральної доктрини християнства. Саме цим і зумовлене лояльне ставлення А. Шептицького до УНДО.

Початок 1930-х років став часом виходу на політичну арену праворадикальних політичних сил. Ці сили зініціювали та очолили так звану протестаційну кампанію українців краю. В липні 1930 р. в деяких селах Галичини було вчинено підпали, саботажні акції у маєтках польських поміщиків. Влада силою поліції та війська провела карально-репресивні акції, спрямовані на придушення руху опору. Дослідники політичної історії цього періоду вважають, що урядові чинники використали пацифікаційну кампанію передусім проти таких організацій національно-радикального та поміркованого спрямування, як УВО (ОУН) та УНДО [3, с.128].

Глава греко-католицької церкви намагався вплинути на ситуацію, переконати радикалів у недоцільності такої форми протесту, а власті – у неприпустимості розправи з мирним населенням. Наприкінці вересня – на початку жовтня 1930 р. вже тоді важко хворий Митрополит Шептицький поїхав до Варшави. Формально-офіційна мета поїздки полягала у потребі взяти участь у засіданні правничої комісії єпископату католицької церкви в справі проведення аграрної реформи. Фактично ж владика Андрей мав намір заявити протест проти проведення пацифікаційної кампанії. Він намагався зустрітися з Пілсудським, однак був прийнятий лише віце-прем'єром Беком та деякими чиновниками міністерства внутрішніх справ.

Після повернення додому в інтерв'ю газеті “Діло” Андрей Шептицький заявив, що використав поїздку “для розмови з урядовими колами у справі відомих подій у Східній Галичині”. За його словами, зміст розмови є “урядовою таємницею і не підлягає розголошенню” [4, с.1]. Неважко здогадатися, що місія Митрополита не була особливо успішною.

Осуджуючи радикальні дії деяких українських політичних угруповань і не менш радикальну реакцію на них силових державних структур, не

знаходячи підтримки у властей, Митрополит вдався до цілком своєрідної форми протесту проти наруги над своїми вірними. За його ініціативи у Святоюрських палатах організовано невелику лікарню для селян, що постраждали від погромів. До неї були запрошені іноземні кореспонденти, які згодом передали свої матеріали про розправу над українцями у Лігу Націй.

У жовтні 1930 р. А.Шептицький зініціював звернення ієрархів Української греко-католицької церкви до духовенства і вірних з приводу пацифікаційної кампанії. Послання свідчило про велику стурбованість церкви репресіями польських властей, у ньому різко засуджена пацифікаційна акція, особливо в тих районах, де “ані не було ніяких саботажів, ані не послууху для властей – де противно, люди зовсім спокійно і лояльно заховувалися.” Було висловлено сподівання, що держава “стримає і покарає безправство і надужиття, ... зверне з дороги масових репресій”, не стане “розтягати вину одиниць на весь нарід, на інтелігенцію, на селянство, ... карати ціле населення побоями, контрибуціями, реквізиціями й навіть не питаючи про його вину”. Протестаційну кампанію розцінено як “морально злу, противну Божому Законові”. церковні ієрархи заявили, що не можуть брати на себе відповідальності за діяльність окремих революційних груп [5, с.1–2].

Антагоністом УНДО у царині методів політичної боротьби, принципів оцінки тогочасної політичної ситуації стала Організація українських націоналістів (ОУН). Партійно-організаційне оформлення українського радикально-націоналістичного руху сягає часів національно-визвольних змагань, однак така стійка і впливова політична структура, як ОУН, виникла лише в 1929 р.

На початку 30-х років в ОУН сформувалася молодіжна група під керівництвом Степана Бандери. Він та його прихильники одразу різко осудили політику пацифікації польського уряду і вдалися до саботажів, “експропріації експропрійованого” та терористичних акцій. Так було вбито Т.Голувка, прихильника польсько-українського компромісу “злиття українського в польське”, польського шкільного куратора С.Сабіцького, комісара польської поліції у Львові Є.Чеховського, чиновника радянського консульства у Львові О.Майлова, польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького. Учасників останньої акції – С.Бандеру, Я.Карпинця та М.Лебеда – засудили до смертної кари й ув’язнили в концтаборі “Бережа Картузька”.

Митрополит Андрей Шептицький спільно з представниками УНДО відстоював думку про національне відродження українців, їх право на власну державу, називаючи його “святою справою”. Однак він не міг погодитися із молодими націоналістами в тому, що цій святій справі можна “служити із закривавленими руками”. Українські радикали продовжували свої терористичні акти і нерідко їх жертвами ставали українці, які засуджували екстремізм ОУН. Зокрема, у 1934 р. вони вбили авторитетного українського

педагога Івана Бабія – директора філії української гімназії у Львові. Ця подія, на думку глави греко-католицької церкви, була тим “сумніша, що того страшного злочину супроти одного заслуженого патріота, й через те супроти народу, допустився українець”. Іван Бабій виступав проти втягування шкільної молоді і студентства у підпільну роботу ОУН. Саме через таку позицію він і поплатився життям.

Владика Андрей у відозві до народу з приводу вбивства директора гімназії наголосив, що для того, аби припинити діяльність справжніх українських патріотів, доведеться “зрадливо убивати всіх вчителів і професорів, що працюють для української молоді, всіх батьків і матерів українських дітей, усіх настоятелів і провідників виховних українських інституцій, усіх політиків і громадських діячів”. Терористичні акти він недвозначно назвав “злочином”, а їхніх ініціаторів та виконавців – “злочинцями” та “ворогами народу”. Митрополит ще раз закликав духовенство і вірних протистояти “злочинній діяльності українських терористів” [6, с.170].

Ставлення Митрополита А.Шептицького до теорії та практики радикального націоналізму виразно простежується у “Слові до української молоді” (1932). У ньому, високо оцінюючи щирість патріотичних почуттів молодих українців, глава церкви намагався переконати їх у недоцільності “безуспішних, навіть шкідливих жертв”. Владика переконував, що значно більшого ефекту можна досягти не справою “великої крові”, “зривом”, а на перший погляд, можливо, і не помітною буденною, наполегливою працею [7, с.2].

Загалом ставлення Андрея Шептицького до націоналістичної ідеології та націоналізму як політичного явища мало дуже проблемний характер. Певна амбівалентність цього ставлення, як зазначають сучасні дослідники, була зумовлена тим, що, з одного боку, націоналізм був “своєрідною захисною реакцією на складні реалії окупаційного режиму”, з іншого, – терористична діяльність Організації українських націоналістів відверто ігнорувала засади етичного вчення християнства [8, с.19].

Митрополит диференціював своє ставлення до націоналізму. Приймаючи і сповідуючи засади націоналізму, який ґрунтувався на моральних християнських вартостях, він рішуче засуджував і відкидав принципи та вияви “ультранаціоналізму” й етнічної нетерпимості.

Проблеми націоналізму глава УГКЦ розглядав у контексті поняття патріотизму. Під патріотизмом нації Митрополит розумів любов до свого народу. Він закликав трактувати його не як “поверхневу вивіску, а як найголовнішу християнську чесноту”. Владика вирізняв дві форми патріотизму – націоналізму. Одна із них, на його думку, ґрунтується на емоційних елементах, психологічній вразливості і не завжди є моральною. Такий патріотизм митрополит Андрей Шептицький називав “здеградованим

урапатріотизмом” і застерігав від нього. Як бачимо, саме такою категорією патріотизму можна було схарактеризувати діяльність радикальних елементів ОУН, які зайнялися практикою саботажу, терору та вбивств.

Друга форма патріотизму, за Шептицьким, повинна мати в своїй основі потужне моральне підґрунтя – принципи християнської етики. Лише тоді вона є прийнятною для “здорового” розвитку національних відносин і саме в цьому контексті символізується у Митрополита з поняттям “націоналізму”.

Митрополит Андрей Шептицький категоричний у тому, що християнин не має права “за ширмою патріотизму ненавидіти, а ще більше чинити кривду іншій людині” [9, с.1–2]. Він піддавав гострій критиці жертовність, егоїзм, бажання силою нав’язати свої думки і переконання, поспіх і нерозважливість певної частини політично активної української молоді, представників так званого запального патріотизму. Осуджуючи політичний радикалізм, митрополит практично не вживав поняття “націоналізм” у негативістському контексті. Натомість оперував категоріями “тероризм”, “фашизм” тощо.

Український національно-визвольний рух був представлений не лише центристськими та радикальними правими політичними угрупованнями. Вагомі позиції в українському політикумі того часу посідали українські “ліві”. Послідовним противником ОУН залишалась Комуністична партія Західної України (КПЗУ). Її історія бере свій початок з 1919 р., коли створено Комуністичну партію Східної Галичини (з 1923 р. ця політична партія змінила назву на Комуністичну партію Західної України).

КПЗУ намагалася мобілізувати трудящих на боротьбу проти анексії Східної Галичини польською державою, рішуче і послідовно виступала за право населення Західної України на самовизначення і воз’єднання з Радянською Україною. В 1938 р. за наказом Сталіна КПЗУ розпустили і ліквідували. Оцінюючи сьогодні діяльність цієї партії, варто зазначити, що її члени, хоч і дотримувались послідовно комуністичної ідеології, все-таки залишались на націонал-патріотичних позиціях, не ігнорували національного чинника у своїй практичній діяльності.

Боротьба із комунізмом була проголошена одним із головних завдань соціальної доктрини церкви ще задовго до його появи на політичному видноколі. Греко-католицька церква піддавала нищівній критиці як ідеологію комунізму, так і політичну діяльність тих партій, що взяли її на озброєння. Ставлення А.Шептицького до комунізму як ідеології та реальнофункціонуючого політичного чинника було настільки категоричним, наскільки несумісною із християнськими засадами він вважав політичну практику радянського комуністичного режиму.

Одним із найбільш фундаментальних “антикомуністичних” морально-пасторальних творів Митрополита Андрея Шептицького було його

послання до духовенства і вірних Львівської архієпархії “Пересторога перед небезпекою комунізму” (1936). У ньому владика застерігав вірних від небезпеки захоплення “примарними цінностями комуністичного суспільства”. У згаданій праці йшлося про “потрійну зраду” комунізмом інтересів людства – зраду церкви, власного народу, справи всіх “кривджених і гноблених у світі”. Митрополита турбувало і те, що цілком реальною була небезпека перетворення комунізму в матеріалістичну і “поганську” релігію, яка вважає своїх вождів “напівбогами”, наділена такими рисами, як самодостатність, нетолерантність, агресивність щодо інших ідеологій [10].

Отже, з огляду на ідейні засади КПЗУ, ставлення Митрополита до комуністів було різко негативним. Зробити компромісними суперечність церква – комуністи не могла навіть національна проукраїнська орієнтація комуністичних осередків Східної Галичини. Кінцеву мету їхньої діяльності – побудову комуністичного, а, отже, й атеїстичного суспільства, Митрополит вважав шкідливою для України.

Боротьба Шептицького з комунізмом полегшувалась самодискредитацією комуністичного режиму в УРСР. Глава церкви детально проаналізував атеїстичну, ідеологічну та економічну політику радянського режиму, керованого партією більшовиків. Владика засудив голод 1933 р., який спричинив смерть 3 млн. людей, заслання багатьох українців-патріотів у Сибір. У відозві українського католицького єпископату “У справі подій на Великій Україні” митрополит Андрей різко критикував комуністичний режим, зазначивши, що “на несправедливості, обмані, безбожництві ... людодісна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни”, відкинула “релігію – основу суспільного ладу, відібрала свободу – найбільше добро людини” [11, с.1].

Можна стверджувати, що для Митрополита Андрея Шептицького комунізм та християнство були несумісними поняттями. Його протистояння комунізму мало однозначно безкомпромісний характер і було більш категоричним та послідовним, ніж протидія проявам радикального націоналізму.

Постійно наголошуючи, що церковні інституції стоять “поза і понад політикою”, Митрополит намагався не допустити надто великого ангажування у політичний процес громадських утворень, що діяли під патронатом УГКЦ – Українського католицького союзу, Української народної обнови та ін.

Андрей Шептицький у ставленні до реального політичного процесу керувався певною системою теоретичних поглядів щодо політико-церковних взаємин. Його теза “церква – понад і поза партіями” як теоретичний постулат не могла бути повною мірою реалізована. Причиною цього стали складні політичні реалії, чітка національно орієнтована позиція Митрополита та

очолюваного ним духовенства. Ці чинники об'єктивно сприяли інтеграції церкви в процеси національного унезалежнення українства.

Розмірковуючи про сутність і призначення держави та політики, Митрополит не виходив за межі традиційної богословської концепції їхнього походження. Ідеалом держави для нього було таке політичне утворення, в якому мали б реалізуватись "ідеали християнської любові". Водночас Андрей Шептицький зазначав, що церква не може без причини "втручатися до справ чисто політичних" і змушена визнавати державну владу навіть тоді, коли вона є "в руках грішних". Політологічні аспекти спадщини Митрополита можуть стати темою для окремого дослідження в майбутньому. Однак вже сьогодні можна стверджувати, що в оцінці політичної ситуації, розробці низки теоретичних позицій проблеми "церква – держава – політика" А.Шептицький передусім виступав як Пастир, Глава церкви, Митрополит, а вже потім як досвідчений науковець, аналітик, людина з великим життєвим досвідом. Інтереси церкви і своїх вірних владика ставив вище примарних цінностей "ідеального суспільства", за якою б ідеологією – комуністичною чи радикально-націоналістичною – його не будували. Толерованим церквою міг вважатися лише той суспільний устрій, який своєю політичною практикою не заперечував моральної аксіології християнства. Ця теза була визначальною у системі взаємин Митрополита А. Шептицького з українським політикумом у міжвоєнне двадцятиліття.

-
1. Церква і суспільне питання (Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944).–Львів.– Т.2. Кн.1. – 504 с.
 2. Паславський І.В. Бог і Україна // Дзвін.– 1990.– №10.– С.29–34.
 3. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х рр. ХХ ст.// Зап. НТШ: Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т.122. – С.111–145.
 4. Розмова з Високопреосвященним Митрополитом Андреєм//Діло. – 1930. – 7 жовтня. – С.1.
 5. Пастирське послання українського єпископату//Новий час. – 1930. – 22 жовтня. – С.1–2.
 6. Шептицький А. З нагоди вбивства бл.п. Д-ра І.Бабія//Львівські Архiepархіальні відомості. – 1934. – Ч.8. – С. 169–171.
 7. Шептицький А. Слово до української молоді//Мета. – 1932. – 22 травня. – С.1.
 8. Васьків А.Ю. церква і радикали// Людина і світ. – 1997. №2. – С. 18–20.
 9. Шептицький А. Дві любові – два патріотизми//Мета. – 1933. – 9 липня. – С.1.

10. *Шептицький А.* Пересторога перед небезпекою комунізму//Львівські архієпархіальні відомості. – 1936. – Ч.7–8. – С.81–98.
11. Український католицький єпископат Галицької церковної провінції в справі подій на Великій Україні//Мета. – 1933. – 30 липня. – С. 1–2.

Yaroslav Bilas

**ATTITUDE OF THE METROPOLITIS A. SHEPTYTS'KYJ TO THE
CONCEPTS AND STRATEGIES OF THE UKRAINIAN LIBERATION
MOVEMENT (1919–1939)**

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-47*

This paper deals with the attitude of the Head of Ukrainian Greek Catholic Church, Metropolitan A. Sheptyts'kyj, to the concepts and strategies of the Ukrainian liberation movement in Halychyna in 1919–1939, in particular to the ideology of communism and radical nationalism.

Key words: metropolitis A. Sheptyts'kyj; Ukrainian national liberation movement; radical nationalism

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2000

Прийнята до друку 08.06.2000